

Մ Լ Բ

ՈՒՍՈՒՄՆ ՀՆԳԵՏԱՍԱՆՈՐԵԱՅ

Հրատարակեալ 1861 թ. և 22 րոյն:

Ստորագրութեան տեղն է Ընթերցողաց Թանգարանը . Ի Մեծն Նոր-
բան Բէ- 6:

Տարեկան գին դասեկան 1 անիւի 400

Վեցամսեայ « « « 60

Օրոր երկրորդ բաժանորդ եղողները՝ զամբա- ծարտ վճարելու են:

22 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Ա. ՏԱՐԻ 1860

ԹԻԻ 4

ԼԵԶՈՒ ԵՒ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԵՐ ՀԱՅՆՐԷՆ ԼԵԶՈՒՆ

Յայտնի բան է թէ Վեղու բառը հոս մարդու մարմնոյն ան անդամը չնշանակիր որն որ աս բառին յատուկ նշանակութեամբը կ'իմացուի . այլ լեզու բառով հոս կը հասկընանք ան կերպը զոր մարդիկ իրենց մտքին գաղափարներն ու խորհուրդները զգալի կերպով ներկայացընելու համար, հնարած են կամ 'ի բնէ ունին: Աս առմամբ լեզուն մարդոց խորհուրդներուն մարմնաւորութիւնը, կամ զգալի ձևով երևան ելլեն է . և ինքնին ան խորհուրդներէն տարբեր բան մը չէ, անանկ որ Վեղուին միջոցովը մեր արտայայտած մէկ բանը կրնանք մեր խորհուրդը կոչել: Բայց մեր խորհուրդներուն ասանկ զգալի ձևի տակ երևնալն իմացընելու համար մարդիկ Վեղու բառն յատկացուցած են, անոր համար որ աս գործողութեան, այսինքն խորհուրդ մը զգալի ձևով ներկայացընելու մէջ, որ յօդաւոր ձայներու միջոցով կ'ըլլայ, գլխաւոր գործողներուն մէկը մարդու Վեղու կոչուած նիւթական անդամն է: Վեղուին համար ըսինք թէ մարդիկ հնարած են կամ 'ի բնէ ունին: Խնդիր է թէ արդեօք Վեղուն մարդու Մտուածմէ տրուած բան մըն է, թէ մարդիկ Վեղուին նիւթական տարրները կամ յօդաւոր ձայներ հանելու ընդունակութիւնն ունենալով, իրենք իրենց գաղափարներուն կամ խորհուրդներուն ձայնաւոր հնչում մը սեպհականելով, անոնք միօրինակ կերպով յայտնեյն իրենք իրենց մէ գրտած են: Ասոր վրայ գիտնոց կարծիքները միաբան չեն . ոմանք առջի, ու ոմանք երկրորդ կարծիքն այլ և այլ դիտողութիւններով կը պաշտ-

պանեն: Մեր նպատակը հոս Վեղուին վրայ աս տեսութեամբ խօսիլ չէ . մենք ոչ թէ Վեղուին հեղինակին կամ անոր ինչպէս յառաջ եկած ըլլալուն խնդիրը, թէպէտ հետաքրքրական կէտ մըն է, քննել կ'ուզենք, այլ անոր բնութիւնը կ'ուզենք ճանչցընել, որմէ մեր հին ու արդի Վեղուին պիտոյցը նկատմամբ՝ քանի մը մասնաւոր դիտողութիւններ ու առաջարկութիւններ պիտի ընենք:

Արդ Վեղուի մը բնութիւնը կամ ետեւիւնը, անոր պաշտօնը, վերջապէս անոր սահմանն ըստ բաւականին կը հասկըցուի վերի համառօտ դիտողութենէն, ուր ըսինք թէ Վեղուն, բառին աս առմամբ, մեր խորհուրդներուն զգալի կերպով երևան ելլեն է: Աս մտքով Վեղուին միջոցովը բացատրուած կամ արտայայտուած բան մ'ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մարդու խորհուրդին ցոլացումը, կամ անոր մէկ կենդանազիրը . և ասկէ սա երկու բաները կը հետեւին . նախ՝ թէ բացատրութիւն մը այնչափ աղէկ ու կատարեալ է, որչափ իր նախատիպը, մարդու գաղափարներն ու խորհուրդներն, ամէն մասամբ ու տեսութեան կէտերովը ճիշդ կը ներկայացընէ . և երկրորդ՝ թէ լեզու մ'այնչափ աղէկ ու կատարեալ է, որչափ մարդկային մտքին գաղափարներն ու խորհուրդներն անանկ ճշդ ու ըստ ամենայնի բացատրելու հարկաւոր եղած տարրներն իր մէջն ունի: Բայց ինչպէս որ բացատրութիւններու համար ըսինք թէ անոնք մեր գաղափարներուն ու խորհուրդներուն ճիշդ պատկերները կամ մանաւանդ կենդանազիրներն

ըլլալու են, ասանկ ալ դազախարներն ու խորհուրդները, քանի որ իրերուն պատկերներն են, զանոնք ճիշդ ու հենդանի ներկայացրնող գաղափարներ ու խորհուրդները ըլլալու են, անանկ որ աս մտաւոր Տակերտախարուն մէջ նոյն իրերը գլխովին անանկու ենք: Ասկէ կը հետեւի թե երբոր գաղափար մը կամ խորհուրդ մը իր ներկայացրնելու բանը ճշգիւ չարտակերացրներ, անիկա նկարող բացատրութիւնն ալ ճիշդ ու իրին բնութեանը համեմատ չկրնար ըլլալ. բայց աս գէպքին մէջ յանցանքը ոչ թէ բացատրութեանն, այլ բուն գաղափարին կամ խորհուրդինն է. Սենք խորհիլը բնութենէն կը սորվինք, իսկ Աեզուն որով գաղափար ու խորհուրդ կը բացատրենք, լուելով կամ մարդոցմէ սովորութեամբ կ'ստանանք: Թեպէտ ամէն բնական բան իր հաստատուն ու միօրինակ օրէնքներն ունի, ասկայն ոչ բնութիւնն անսիջապէս, ոչ ալ մարդիկ, առանց գիտութեան ու արուեստի, կրնան մեզի իրերուն բնական վիճակը կատարեալ սորվեցնել: Գիտութիւնն ու արուեստն է որ դիտողութեան ու փորձառութեան միջոցով իրերուն բնութեանը հաստատուն ու միօրինակ օրէնքները գտնելով ու դրութեան վերածելով, մեզ անոնց մէջ կարելի եղածին չափ ու մեր բնդունակութեանը համեմատ քիչ շատ կատարեալ կը կրթեն: Այժմ աս գիտողութիւննիս ճշմարիտ է, ասկէ կը հետեւի թէ մեր խորհուրդներուն և լեզուին նկատմամբ ալ մեզ կրթող կամ հրահանող արհեստներու կարօտ ենք: Աս մասին մեզի անհրաժեշտ պէտք եղած արհեստները Տրամաբանութիւնն ու Քերականութիւնն է: Տրամաբանութեամբ՝ մեր խորհելուն, և Քերականութեամբ՝ անիկա բացատրելուն, այսինքն Աեզուին ընդհանուր ու մասնաւոր օրէնքները սորվելով, կրնանք ոչ միայն մեր խորհուրդներուն յղացմանը կամ մեր ըմբռնումներուն, դատումներուն ու արամաբանելուն մէջ սխալմունքէ ազատ ըլլալ, այլ և անոնք ներկայացրնելու մէջ մեր բացատրութիւնները կանոնաւոր ու բնական ընել:

Աեզուն մարդոց իրենց խորհուրդներն իրարու բացատրելու անհրաժեշտ հարկէն յառաջ եկած է. անանկ որ եթէ ատ պէտքը մարդիկ յողաւոր հնչումներով կատարելու ընդունակութիւնը կամ կարողութիւնը չունենային, անտարակոյս մարդոց խորհուրդ բացատրելու կերպը գէթ նշանացի Աեզուն պիտի ըլլար, ինչպէս

որ համրներու վրայ կը տեսնենք: Առանց Աեզուի մարդկային կենաց մէջ ընկերական մեծ մեծ գործողութիւններ ու յառաջադիմութիւն անհնարին են: Գիրին ու մօտ ատեններս տալագրութեան դիւտին, որոնք զգալի խորհուրդին այսինքն Աեզուին, նի թական ու մնայուն նշաններն են, մարդկային ազգին ինչ մեծ ձեռնարկութիւններու ու յառաջացման ազբիւրեղած ըլլալն ինքնին յայտնի է: Այժմ Աեզուն ասանկ անհրաժեշտ հարկ մըն է մարդկային բնկերութեան, անիկա յառաջացրնելու ու կատարելագործելու ջանքը մարդոց առաջին և ամենէն զխաւոր ջանքերուն մէկն ըլլալու է: Սա յայտնի բան մըն է թէ Եւրոպական մեծ ազդերուն, այսինքն անոնց՝ որոնց մէջ զխաւորութիւն ու արուեստ ամենէն աւելի մշակուած են, ինչպէս են Մեգղոյ, Գաղղոյ, Գերմանիոյ և Ամերիկայի փացեալ նահանգաց ազգերը, յառաջադիմութիւնն ու ոյժմու ամէն մասաւր բնանաճ բարձր գիրքն անոնց Աեզուներուն կատարեալ աստիճանի մշակուած ըլլալուն արդունքն է: Աերջապէս Աեզուն ազգային նի թական ու բարոյական գոյութիւնը յառաջ մղող լեծակն է. առանց անոր յառաջադէմ շարժում մը եթէ ոչ անհնարին, գէթ շատ դժուարին ու չնչին է: Աս տեսութեամբ կրնայ ըսուել թէ ազգի մը մտաւոր կրթութեանն ու բարոյական նութեանը ինչ աստիճան ծանրակշիւութիւնն ու նենալը ցուցրնող չափն ու կշռորդն անոր Աեզունն է. և ոչ միայն ազգի, այլ և անհատի մը մտաւոր ու բարոյական կարողութիւններուն մը շահութեան աստիճանն անոր դրաւոր մէկ բացատրութենէն կամ Աեզունն իսկոյն կրնանք քիչ շատ հասկընալ:

Գրականութիւն

Մեծարդոյ Խմբագիր,

Հետեւեալ յօդուածս ձեր Հնդեասասանօրեայ Ուսման թերթին մէջ հրատարակելու շնորհքը մեզ ընելու հաճեցէք:

Մայրիւ իր 433 թուոյն մէջ Ազգային երեք խորհրդոց կազմութեան առթիւ ը, Տեսեասկան խորհրդոյն մասնաւոր ու շարքութիւնը Հիւանդանոցին վրայ հրաւիրած ժամանակը, երկու գէպք յառաջ բերած է, 1. Փրկիկ Ստանարանին մէջ բարոյականի գէմ եղելութիւն մը, 2. Փրկիկ

րանայ, այլ և դառնապէս կ'արտասուէ . . . Աւրեմն երբ ասանկ նիւթական միջոցներու խեղճութեան մէջ եղած ճեմարանէ մը տղայ մը անձնական տկարութեամբ իր տունը կ'երթայ, միթէ ճեմարանին ուսումնական և բարոյական վիճակին արդիւնքն եղած կ'ըլլայ: ճեմարիտ է թէ նիւթական միջոցներու պակասութիւնը կըրնայ ուսումնականին յառաջադիմութեանն արգելք ըլլայ. բայց և այնպէս եթէ Մասիսի արգոյ խմբագիրը ճեմարան գալ հաճի, Յուլիս 27ին հրատարակուած ցուցակներուն մէջ նշանակուած վիճակէն աւելի յառաջադէմ վիճակ մը պիտի տեսնէ ճեմարանիս մէջ ուսումնական մասին: Ար զարմանանք թէ, քննութեան օրերուն կրկին կրկին առանձին հրաւերներովն ալ տակաւին ներկայ չգտնուող անձինք՝ հեռուէն միայն դիտելով, ինչպէս կրկնան պնդել թէ ըսածնին ստոյգ է, մինչդեռ ասոնք խումբ մը ուսումնական վարդապետաց և պատուելի վարժապետաց կը հաստատեն թէ աշակերտներն իրենց ուսմանը մասին շատ աղէկ վիճակի մէջ են, և շորհապայ Տ. Մարտիրոս և Տ. Խորէն վարդապետներն ուրախութեամբ կ'ըսեն թէ «Չէիք կրնար յուսալ այսքան յառաջադիմութիւն, այսքան բարի կողացմունք՝ աշակերտաց սրտին մէջ առ Մատուած և Պառ շայրենիս, որոնք իրենց խօսուածոց և գրուածոց մէջ յայտնի կ'արտայայտեն» ասոնք ճեմարիտ վկայ չեն, ասոնք ան օրը թերևս 'ի շորհս դասատուաց այնպէս ըսին, այնպէս ձեւացուցին. բայց միթէ յետոյ Մասիսի խմբագրին գացին ու պատմեցին արդեօք թէ՞ Փրկչի ճեմարանին ուսումնական և բարոյական վիճակն անկարգ է: Մասիսին պատուական խմբագրին կ'աղաչենք որ այս տարուան երկու քննութեանց տպեալ ցուցակներն առնէ, և անոնց մէջ ստորագրող անձանց ամէն մէկուն առանձին առանձին հարցնէ, թէ կը գտնուի՞ արդեօք այնպիսի մէկը, որ ակամայ և ահաճութեամբ նոյն վկայութիւնը տուած ըլլայ: Եթէ անանկ մէկը կայ, մենք ալ կ'ուզենք ճանչնալ:

Մենք 8—10 ամիս առաջ լռեցինք, որ հիմա համարձակութեամբ խօսինք. — Մասիսը գրած էր թէ Փրկչի հաստատութիւնը իր նըպատակէն զարտուղած է. այս խօսքը շատ անգամ լռեցինք. և ի՞նչ ըսել կուզեն. — Փրկչին մէջ վարժարան, ճեմարան պէտք չէ, յարմարութիւն չունի: Այո, ես ալ իրենց հետ հա-

մամիտ ըլլամ. բայց միթէ ազգը Փրկչի ճեմարանին պէս գիշերօթիկ վարժարանի մը պէտք չունի. մի չխոստովանիր թէ ոչ միայն մէկ, այլ քանի մը հատերու կարօտ է: Եւ միթէ Ազգը մասնաւորապէս անանկ գիշերօթիկ վարժարանի մը կարօտ չէ, ուր աշակերտ ընդունուին որբերն ու անտերունչները և դրսեցի տղաքներ, որոնք ուսմունք սորվելու համար Պօլիս կը դիմեն. անանկ վարժարան մը ուր բոլոր հայաբնակ գաւառներէ և քաղաքներէ յատուկ տղաք ընտրանօք ընդունուելով, և կրթուելով, իրենց հայրենիքը ծաղկեցնելու երթան, անանկ տեղեր՝ ուր Պօլսեցին չերթար, կամ գացողն ալ բաւական ամսական վարձ չկրնար տրուիլ: Եթէ այսպէս օրինաւոր սկզբունքով դրսեցիները մասնաւոր ինստիտուտներու, (հաւանաւոր է թէ ամէնքը մի և նոյն աստիճանը չունենան, որը շատ աղէկ, որն աղէկ և որն ալ գէշ. ասիկա բնական է, որը Պետրոս, որը Յովհաննէս և որն ալ Յուդայ ելին), և ազգին պաշտպանութեամբ իրենց տեղերը վարժապետ կարգուին, քիչ ժամանակէն բոլոր ազգը լուսաւորութեան շաւիղը կը մտնէ: Աւրեմն մասնաւորաց կամ թոշակաւոր աշակերտաց համար գիշերօթիկ վարժարաններէ զատ, պէտք է այսպիսի վարժարան մ'ալ ունենալ. և փոյթ չէ, կուզէ Փրկչի մէջ ըլլայ կ'ուզէ անկէ դուրս: Եսիկա մեր կարծիքն է. չեմք դիտել թէ Մասիս և իրեններն ինչպէս կը խորհին: Մենք մեր կարծիքն ազատաբար յայտնելէ ետքը, հոս քանի մ'առարկութիւններ առջևնիս կ'ելին, որոնց վրայ քիչ մը խօսիլ հարկ է: Փրկչի ճեմարանին մէջ վարժապետ ըլլալով, ինձի վրաս մը զգալու նըկատմամբ չէ՞ որ գրիչս ձեռք առնուլ պարտաւորած եմ, այս մասին ապահով եմ որ Մասիսի արգոյ խմբագիրն աղէկ դիտէ թէ աւելի ամսականով և աւելի հանգստութեամբ ուրիշ պատուաւոր Արժարանի մը վարժապետութեան հրաւիրուեցայ թախանձանօք. . . և կամ ուրիշ տեղ ալ կրնայ գտնուիլ:

Պանք ուրիշ կէտի մը, մեր ըրած գիշերօթիկ վարժարանը թէ Փրկչի մէջ և թէ դուրս ըլլայ՝ մի և նոյն է ըսինք, բայց այս վերջին գէպքին մէջ երաշխաւորութիւն պէտք կ'ըլլայ նախ մշտատե ըլլալուն, և ի. թէ Պօլսեցին . . . քիչ մը խօսիլ կարեւոր արտաձեւ ալ արժեցնելու. ահա դիտելու արժանի կէտերը: Ոսկիտարի ճեմարանը երկու անգամ բացուած գոցուած

խօսքը մեր Ազգին համար այ բնութեան էր. ուսմանը խիստ փոքրիկ մասի մը պահելով, այսինքն մինակ ազնուականը, հարուստը, քաղաքացին կը թուելով բաւական չըլար. թող ալ քսան ալ, զեղջուկն ալ, զբոսեցին ալ կը թուին. ուսման շնորհն ամենուն անարգել բաշխուելու պատրաստ ըլլայ. պէտք է անուանուի որ ալ ունենաւք. պէտք է ամէն Հայ խորհիլ զիմնայ, դոնէ առ Աստուած, առ Ազգն և առ Հայրենիս ունեցած պարտքը ճանչէ. իր իրաւունքը պաշտպանէ. որով ամէնքն իրաւանց տէր ըլլան, և ոչ կոյր պարտաւորութիւններու ենթակայ. ահա այս է ազատամիտ Հայոց նպատակը. Հայր ճշմարտասէր է, հայրենասէր է, ազատասէր է. չկրնար ներել որ ազգին մէջ անարժան խորութիւններ ըլլան, և ոչ ալ որ և իցէ անձի որ բունանայ իր վրայ ու ազգային վարչութեան վրայ. հայ եղողը կ'առէ այս տեսակ նոր բունաւորութիւնները. Եւրոպայի եղողը եւր կը գոչեն Հայրը, ուսումն հաւատար, ճան և բուռն հաւատար, ազգային գործերու մէջ պաշտօնատարութեամբ մասնակցութիւն հաւատար. Թող Ազգը կըրթուի, որ արժանաւոր անձինք բազմանան. Աստուած այսպէս կ'ուզէ. իրաւունքն այսպէս կը պահանջէ. Ազգին ճիշդն ասոր վրայ կը կայանայ. մենք ամէնքս ալ ասոր կը փախաքիմք, և նոյն նպատակին կը ծառայեմք:

Քանի մը խօսք ալ ձեռնարկ բառին վրայ. Գիտենք թէ ճեմարան բառը մեր լեզուին մէջ անորոշ կը նշանակէ, որ զիմնոյ կաճառ մը ըսել է, որուն անդամ եղողը գիտուն ու նշաւոր անձինք ըլլալով մասնաւոր ուսման կամ արուեստի ճիւղ մը յառաջացնելու նպատակ ունին. Բայց վերջի ատեններս մեր ազգին մէջ ճեմարան իբրև ուսումնարան գործածուած տեսանք, ինչպէս էր Անգլիոյ մէջ. միթէ ան գիշերօթիկ դպրոցէ մը տարբերութիւն ունէր. Փրկչն դպրոցն ինչ է, ոչ ասպէն գիշերօթիկ գիշեր մը. ան ինչ որ էր, աս ալ նոյնն է. ան է թէ կանոններ ունէր, աս ալ կրնայ ունենալ. այս երկուքին մէջ աս տարբերութիւնը կը գրանենք, որ անիկա մեծատանց կամ ազնուականաց զբաւակներու համար էր. իսկ անիկա աղքատ և պանդուխտ տղոց համար. շատ լաւ, անի ճեմարանը ճեմարան, ասի ալ աղքատաց ճեմարան կրնայ ըսուիլ. Բայց մենք բառի վրայ վեճ ընել չենք ուզեր. Թող ճեմարան իբր անորոշ ճեմարան չգործածուի. որպէս զի մենք ալ չտրտուիմք նոյնն

ընելու. միթէ Հայոց լեզուին մէջ բառ կը պակսի. Աստուած, Արարած, Արարած, Արարած, Գործ, Թող որն որ կուզեն ընտելն գիշերօթիկ վարժարանի համար.

Այսպիսի ճշմարտութեան սիրոյն համար գիտեցինք. մենք կը թողնուինք որ ժամանակն ինքնին ապացուցանէ թէ Փրկչն ճեմարանը իր այս վիճակին ալ դաժեալ Ազգին օգուտայիրցաւ ըլլայ թէ ոչ... կը թողուինք որ ճառատները բաց մնան... բայց կը խնդրենք որ ամեն Հայ Ազգին կարողութեանն աղէկ ուշադիր ըլլայ. մեծամեծ խորհուրդներ շնորհակալ յղացած տեսանք, բայց ելք մը չունեցանք. Եւրոպայի լաւ ալ իրանցիկ պարտաւոր ըլլայ. և ան առտէն ախտանալիս օգուտ չընէր. Քիչ մ'ալ մենքին, մ'իծ ու պրտիլ, ուսումնական և անուն, եթէ անձնական կիրքերու ալաջ չկաներ ազգային գործերու մէջ, և քիչ մ'ալ անկեղծութեամբ ու հասարակաց ոգով օգտակար ու կարէն միջոցներու վրայ եթէ խորհիրք, շնորհակալ կ'ըլլայ. Ահ երանի թէ մեր անցեալը մեզի այդ մասին խրատ, օրինակ ու փորձ ըլլար...

14 Հոկտ. 1860 Ս. Պ. Պ. ՓԱՓԱՋԵԱՆՑ

Աս անբով մեր արգոյ ընթերցողներուն կ'իմացնենք թէ մեր բերքին հրատարակուելուն մօտ նոյն խնդրոյն վրայ ուրիշ գրութեան մ'ունեցանք, գոր եթէ հարկ ըլլայ, յաջորդ բառով կը հրատարակենք: Յիշեալ հրատարակուելու գրութեան վերայ առայժմ աս ջափ միայն կ'ըսենք թէ, յօդուածն իրիմակը նախ վարժարանին բարոյական ու նկարական իրական նկարագիրն ընէ, ետք, իր խորհրդածութիւնը սա իրեր կետերուն կ'ամփոփէ: 1. Իպրոց մը՝ որուն մէջ շատ միսթարտութիւններ գարկ, եւ անոր համար ալ ամեն կարեկցութեան արժանի աղքատ, որբ ու պանդուխտ Հայ տղար, ազգին սա վիճակին մէջ կարելի եղածին ջափ կատարեալ մտաւոր ու բարոյական դաստիարակութիւն մ'ընդունելու վիճակին մէջ են, Ազգին՝ բարեպաշտութեան, խղճի, սիրոյն կարեկցութեան զգացումներուն անազատ ատեանին առջեւն ինչ համարուի ունենաու արժանի է: 2. Ազգն այսօրուան օրս բարձրագոյն աստիճանի այլիկն անիկ հարուստ տղոց համար վարժարան չունենալով, ամենէն աղքատ աստիճանի տղոց համար վարժարան մ'ունենալը՝ ներկայ դարուս ընկերական, ժա-

նոնք որ բարձրանալ կ'ուզեն, պիտի խոնարհին: Անիկա պատուիրեց որ մարդոց մէջ ազգութեան ու վիճակի նայելով զանազանութիւն կամ խարուժիւն չընենք. և օրէնքին նպատակը սէրն ու խաղաղութիւնն ըլլալը հրատարակեց: Արծնքին ընդունելութիւնն անգամ մարդոց ազատ կամքին ընտրութեանը թողուց. անիկա սրով ու բռնութեամբ յառաջ տանիլ, կամ անոր հակառակորդներէն մահուամբ վրէժ առնել բնաւ տեղ մը չպատուիրեց: Անիկա իր աշակերտներուն՝ քարոզութեան անսալ չուզողներուն կամ անոնք պատուով չընդունողներուն դէմ, անոնց տուներէն կամ քաղաքներէն մեկնելու ատեննին, մինակ ոտուքներնուն փոշին թօթուել խրատ տուաւ:»

Եսոնք յառաջ բերելէն մեր նպատակը հին օրէնքին Հեղինակին վրայ անկատարութեան բիծ մը գնել չէ, այլ միայն մարդկային ազգին մտաւոր ու բարոյական վիճակին հետզհետէ լաւագոյն ըլլալը ցուցնել է, որով մարդիկ լաւագոյն ու կատարելագոյն կրօնական ու բարոյական սկզբունքներու ընդունակ եղան: Ըրգարե Քրիստոնէութիւնը Հրէի մը բարոյական ու ընկերական բնաւորութիւնն իրապէս կը լաւացնէ: Չկրնար ուրացուիլ թէ Քրիստոնեայ աշխարհքը, Քրիստոնէութեան քաղաքային հաստատութիւն առնելէն ետքը, մանաւանդ միջին դարերու մէջ, թող ուրիշ բաներն, ընկերական ու քաղաքական նկատմամբ

խիստ կարևոր սկզբունքներու մէջ յետախաղաց ընթացք մը բռնեց, զոր ուսմանց ու գիտութեանց վերակենցաղին ուղղեց և ուղղելու ետևէ է: Քրիստոնէական ողոյն նոխարինք բերող կրօնամոլութեան ու աններողամտութեան ողին, որ հերքելու անուսով տեսակ մը մարդկային խեղճ սպանդներ սրոյ և հրոյ մատնած է. կրօնական երևելի գլուխներուն հոգևոր ու երբեմն նաև մարմնաւոր կերպով տիրապետելու ջանքը. և Քրիստոնեայ թաղաւորներուն աշխարհակալելու տենջը, մարդկային ազգին երջանկութեանն ու խաղաղութեանը դէմ երդուեալ թշնամիներ եղան. մինչև որ արդի Եւրոպան ընկերական ու քաղաքական ճշմարիտ սկզբունքներուն հասու եղաւ, և ընդհանուր Ազգաց իրաւունքի մը տակ, ազգերու ան գեղեցիկ ներդաշնակութեան (concert européen) հիմը ձգուեցաւ, որն որ մարդկային ազգին աւելի երջանիկ ժամանակներ աւետող, թէ և դեռ խառնակ ամպերով մթաղին առաւօտ մըն է: Իննևտասներորդ դարը կրօնական գլուխներու Ներդաշնակութեան, ու քաղաքական գլուխներու Ոջ Աշխարհակալութեան գոչելով յառաջ կերթայ: Բայց տեսնենք թէ ասանկ սկզբունքներու յայտնութեան, ասանկ յառաջադիմութեան մ'ընդարձակ ասպարէզին մէջ դաստիարակութիւնը գնաց արդեօք յառաջ այնչափ որչափ երթալ պարտ էր: Անիկա մեր յաջորդ յօդուածին նիւթը պիտի ըլլայ:

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՊԻԹԼԻՍԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ՎԱՆ ԵՂԱԾ ՃԱՄԲԱՆ

Տես թիւ 2.

Երրորդ օրուան ջուռնալ բարձր ծովագետեայ ճամբով ծովն 'ի վեր եր, անանկ որ շարք մը խրոխտ հրուանդաններու որպէս քէ քիկանցը վրայ կոխելով, տեղ տեղ դեպ 'ի ցամաքը ներս մտած ծովածոցերու ծնօտեն կ'անցնուէր: Հրուանդաններուն ծայրերը դեպ 'ի հիւսիսային արեւելք երկնցած են, ու պատշգամբի նման՝ ծովուն վրայ կարկառուած արտեւաններուն վրայ մէյմեկ փոքր գեղեր կը կրբեն: Նարինկա գեղն աւելի ցամաք կոյս է. եւս աւելի ցամաքակողմն են ամայի Կորդուաց լեռները: Կոսկաւանն ճամբուն վրայ ելլելու է իջնելու ա-

տեն՝ Փելյու կոչուած շարք մը ցած լեռներու առջեւեն, հովտի մը մէջ Դանճակայ վանքը կ'երեւի, ուր մեր ճանապարհորդները հիւրասեր ասպրնջականօրին մը պիտի ընդունեն, եքէ ժամանակը մինչեւ Նորգող ըտուած գիւղն յառաջ երթալու ստիպած ջրլար: Հոս Սարիկէյ Մարաց' (Բիւրսերուն) մէջ տեսաւ որ մանգաղով խոտ կը կտրին ու խար կը պատրաստեն. անանկ բան մը՝ որ Արեւելքին ան կողմերն հագի տեսնուած է: Հոս գարույ աւ ցորենի վարուցան այ կար. եւ արդեն յուլիսի 6 ին հասկը վեց ոտք բարձր էր, հունճն այ